

„Senki sem volt Auschwitzban”

Katja Nicodemus beszélgetése Claude Lanzmann filmrendezővel*

Claude Lanzmann, ön már kamaszként részt vett a francia ellenállásban. Láthatnánk önben egy olyan filmkészítőt, aki az ellenállás szerepét választotta?

Ez nem hangzik rosszul.

Az ellenállás szerepét a felejtéssel szemben, az elfojtással szemben?

A felejtéssel és a halállal szemben. Az állandó ellenállást választottam a saját halálommal szemben. Nemrégem forgattak rólam egy tévéfilmet. A szerzők azt kérdezték, mi legyen a címe. És én ezt javasoltam: *Csak az élet van*. 1944 szeptemberében az auschwitzi foglyok megpróbálkoztak egy forradalommal, amely kudarcot vallott. Mint a zsidó kommandó tagjainak, az volt a feladatuk, hogy előkészítsék a deportáltak meggyilkolását, a holttesteket elégelessék. Szinte minden felkelőt megöltek. De előbb elásták a titkos, bár később újra megtalált feljegyzéseiket a krematóriumok közelében. Megható dokumentumok. Az egyik mondat így szól: „Élni akarunk, mert csak az élet van.” Ez a mondat egy alapvető egzisztenciális igazságot mond ki. Én is mindenekelőtt élni szeretnék. Azt mondhatnám, hogy az élet mindig is sok időmbe került. Sok időmbe került a szerelem, a szex, a nők.

És a filmkészítés is sok időbe került. Ön csak a Shoah című filmjén tizenkét évig dolgozott. Ez egy monumentális dokumentumfilm-projekt, amely a koncentrációs táborok halálgépezetéről szól.

Ennek a filmnek ennyi időre volt szüksége, hogy megtalálja a maga *Gestalt*-ját. És nekem ennyi idő kellett, hogy rájöjsek: a *Shoah*-ban sem archív felvételek, sem individuális történetek nem szerepelhetnek. És hogy az élőknak a halottakért kell szólniuk. A *Shoah*-nak van egy halhatatlan szíve. Még

ötven év múlva is meg lehet nézni. Talán még száz év múlva is. De ebben nem vagyok biztos.

A legújabb filmjébe önnek még több időre volt szüksége: huszonnyolc évre. A Le dernier des injustes egy hosszú beszélgetésre épül, amelyet ön 1975-ben folytatott Benjamin Murmelsteinnel. Murmelstein a náci által életre hívott theresienstadti zsidótanács utolsó, „idős képviselője”. Habár ön eredetileg a filmet a Shoah számára készítette.

Sőt Benjamin Murmelstein volt az első beszélgetőpartnerem, akit a *Shoah*-hoz lefilmeztem. De mégis úgy döntöttem, hogy nem használom föl a beszélgetést. Akkoriban a film maga hozta meg ezt a döntést. Vagy jobban mondva: a *Shoah* című film konstrukciója nem engedte meg a kommentárt. Minden önmagát magyarázza, külső információk nélkül. Benjamin Murmelstein volt az utolsó nagy bécsi rabbi. Ott százhuszezer zsidó embert mentett meg a haláltól azzal, hogy kész volt együttműködni a náciakkal, tárgyalni velük. Ő magáról is azt mondta, hogy két tűz között volt. Elmenekülhetett volna, de Bécsben maradt, a népéért érzett felelősség miatt. Később Theresienstadtban mint zsidó tanácsnok kooperált a náciakkal.

Murmelstein közreműködött a propaganda-géttő létrehozásában. Ezért a háború után a theresienstadti túlélők még be is perelték.

De fölmentették! Murmelstein azért vett részt Theresienstadt fölújításában, mert tudta, hogy ez a deportálások kitolódásához fog vezetni. Harcolt a népéért. A saját módszereivel harcolt a gyilkosok ellen. Az én szememben ő egy hős. Egy nagy ember, aki felvállalt egy megoldhatatlan feladatot: a pokolban is az emberségért harcolt. Nagyon intelligens volt, művelt, humoros és szellemes. A filmben önmagát Sancho Panzához hasonlítja. Mindkét lábbal a

* Eredetileg megjelent: *Die Zeit*, 2013. november 7. Nr. 46. 49–50. o.

földön állt, és előre látta a nácik mozgását és döntéseit, mielőtt azokra sor került volna. De ha egy ilyen alakot fölléptettem volna, akkor a *Szoah* nem kilenc és fél óráig, hanem tizenhat óráig tartott volna.

A nagy zsidó értelmiségi, Gershom Scholem Benjamin Murmelsteinre balálos ítéletet követelt. És Hannah Arendt is nagyon kritikusan tekintett a zsidótanácsok működésére.

Engem mindig is elbűvölt a zsidótanácsok működése. Ők nem voltak kollaboránsok a szó klasszikus értelemben. A klasszikus kollaboránsok osztották a nácik ideológiáját, az antiszemitizmust, a rasszizmust. A zsidótanácsok funkcióit a nácik jelölték ki. Volt, aki ezt elfogadta, és volt, aki nem, de választása senkinek sem volt. Például itt van a tizenkét zsidótanács esete, akik közösen követtek el öngyilkosságot, amikor megtudták, hogy a következő nap kezdődnek a deportálások a gázkamrákba. A kollaboránsok nem ölték volna meg magukat. Ők másokat ölték volna meg.

Talán történeti igazságot szeretne szolgáltatni az 1989-ben meghalt Murmelsteinnek?

Igen, ezt is lehet mondani. Ez egyfajta rehabilitáció. Örülnék, ha sikerülne más fénybe állítani a zsidótanácsok szerepét, akik az Eichmann-per következtében teljesen denuncióldták. Látni kellene, hogy kik voltak az igazi gyilkosok.

Az ön filmje az Adolf Eichmannról kialakított képet is revideálja. A kollektív emlékezetben ő még mindig úgy él, mint banális gonosz bürokrata.

Hihetetlen, nem igaz?

Murmelstein ezzel szemben Eichmannat mint profitálót mutatja be, aki a Hanza Utazási Irodán keresztül meggazdagodott, miután az a zsidóktól irtózatosan magas kivándorlási díjakat szedett be. Ő azt is leírja, hogy Eichmann 1959-ben egy vasrúddal a kezében hogyan fosztogatott egy zsinagógában.

Mindezt már 1961-ben, az Eichmann-per idején is lehetett volna tudni! Ez a per botrányos volt! A felkészületlenek pere, akik nem végezték rendesen a munkájukat. Az államügyész mindent összeagyvált, a helységneveket, az eseményeket. Tudja, milyen nehéz megszólaltatni azokat az embereket, akik koncentrációs táborban voltak? Még elképzelni is nehéz, hogy mit jelentett a *Szoah*-ban egy olyan embert, mint Abraham Bombát megszólaltatni,

hogy milyen nehéz volt őt a kamera előtt szóra bírni. Őt, akinek Treblinkában a zsidó nők haját kellett levágnia. Ez tulajdonképpen lehetetlen. Csak úgy megy, hogy annyira fölkészülök, hogy már mindent tudok, és a beszélgetőpartneremet átsegítem a nehéz pillanatokon.

Őn Benjamin Murmelsteinnek is segített. Az 1975-ös beszélgetésben jól lehet érezni az ön empátiáját. És a mostani filmjében ön is elbeszélővé válik, és mellé áll. Egy Theresienstadt melletti vasútállomáson ön felolvast a Terezin – das Modellghetto von Eichmann című könyvből. Ez a szolidaritás megnyilvánulása?

A fizikai szolidaritásé. Higgye el nekem, nem volt nagy öröm visszatérni ezekre a helyekre. A *Le dernier des injustes* régi, 1975-ös interjúfelvételein ötvenévesként lehet látni. És utána elbeszélőként lehet látni, olyannak, amilyen most vagyok. Ehhez kell némi bátorság. És esküszöm önnek: az a döntés, hogy az új filmben magam is föllépek, csak az utolsó másodpercben született meg, a forgatómunka kezdetén. Nem az volt a célom, hogy egy objektív történeti filmet forgassak Theresienstadtról. Ami ott történt, jól ismert.

Őn az életrajzában (Der patagonische Hase) azt írja, hogy forgatás közben nem engedheti meg magának, hogy érzelmei legyenek. Teljesen mindegy, hogy túlélőkkel vagy nácikkal beszél. Claude Lanzmannnak, a filmkészítőnek mindig „működni” kell. Az ember, Claude Lanzmann, néha beleütközött a saját batáráiba?

Igen. [Hosszú csönd.] Például a Filip Müllerrel folytatott beszélgetésben, aki a zsidó kommandó tagjaként Auschwitzban öt likvidációs hullámot élt túl. Egyszer a *Szoah* forgatása alatt ezt mondta nekem: élni akartam, feltétlenül élni, egy perccel, egy nappal, egy hónappal tovább. Érti, ugye: élni. Vagy az Abraham Bombával való beszélgetésben. Amikor megpróbálta elmesélni, hogy fölismert néhány nőt a saját szülővárosából, és a gázkamrában az ő hajukat is le kellett vágnia. Elakadt a hangja, nem tudott tovább beszélni.

Őn elképzelhetőnek tartja, hogy a holokauszt majd valamikor a történelem lezárt fejezete lesz?

Véleményem szerint soha. Amikor azt gondoljuk, hogy minden perverziót, a horror egészét ismerjük, akkor elég, ha egy másik ember elbeszélésében halljuk. És az embernek hirtelen az lesz az érzése, hogy minden előről kezdődik. Hogy megint minden előttünk áll.

És ha egy nap már minden szemtanú meghalt? És minden ember, aki beszélt a kor tanúival?

Még akkor sem lehet lezárni ezt a fejezetet. A *Shoah* című film létezni fog. Ez olyan, mint egy fal. Egyébként a gázkamrabeli haláloknak nincsenek tanúi. És nem is lehetnek. Habár néhány túlélő arra az állításra merészkedett, hogy ő bent volt.

De miért tették ezt?

Az érvényességi vágytól hajtva. Hogy érdekessé tegyék magukat. Tudja, Auschwitz nem ad értelmi-ségi bizonyítványt. Ha valaki idiótaként érkezett Auschwitzba, túlélés esetén idiótaként is távozott.

Ön mindig is szeretett provokálni.

Csak akkor, ha az igazságot provokációnak tekintjük. Ha a hallgatóimat tényleg bosszantani akarom, akkor azt mondom: bizonyos értelemben senki sem volt Auschwitzban.

Ezt meg kell magyaráznia.

Vannak olyan, a nácik által készített fotók, amelyek a magyar zsidóknak a rámpánál való megérkezését mutatják. A szelekciót. Ki élhet, és kinek kell meghalnia. Ezek a felvételeken megrázó arcképeket lehet látni. Tele félelemmel és borzalmas előérzetekkel. De azt, ami következett, nem lehetett sejteni, nem lehetett elképzelni. Mindössze két órával később ezek az emberek már a gázkamrában voltak. Háromezer ember. Bezárva a sötétbe. Már nem tudnak lélegezni. Egymásra másznak, egymást ütik, hogy még egy kis levegőhöz jussanak. Ezt nevezte Filip Müller a *Shoah*-ban a halál ütközetének. Ezek az emberek nem voltak Auschwitzban. Nem tudták, hol vannak. Még Auschwitz nevét sem hallották. A túlélők velük szemben egy másik vonulathoz vagy csoporthoz tartoznak. A gázkamrákat senki sem élte túl.

Ön mindig azt mondta, hogy Auschwitz magja nem a túlélés története.

Én azt képzeltem, hogy a *Shoah* kapcsán van egy előbb és egy utóbb. Hogy a film világossá teszi, hogy van, amit nem lehet megmutatni. És hogy a képek, a beállított képek, de a gondolatlanul alkalmazott archív képek is, szétbomlasztják az elképzelhetetlen képzetét.

Holokauszt dokumentumok, zenei aláfestéssel és összevagdossott kortársi anekdotákkal, ez egy gyakran előforduló televíziós műfaj.

Szörnyű.

Mintegy húsz évvel ezelőtt ön azt az ellenvetést fogalmazta meg Steven Spielberg Schindler listája című filmjével szemben, hogy a vigasztaló azonosulást egy német zsidó megmentőhöz köti. Hogy a kiirtás a Schindler listájában csak kulissza. És hogy Spielberg nem mer szembenézni a holokauszt „vakító fekete Napjával”.

Érdekes, hogy ezt mondja. Néhány hónappal ezelőtt ugyanis először találkoztam személyesen Spielberggel, méghozzá a cannes-i fesztivál alatt. A szervezők mindent megtettek, hogy az útjaink ne keresztezzék egymást. Spielberg volt a zsűri elnöke, az én filmem versenyen kívül futott.

Milyen volt a találkozás?

Egy hivatalos vacsorán találkoztunk, amelyen először egymástól nagyon messzire ültettek le minket. De aztán hamarosan már egymással szemben ültünk. Én azt mondtam: „Örülök, hogy kezet foghatok önnel.” Ő megfogta a kezem, és ezt mondta: „Ön megvet engem.” Én ezt mondtam neki: „Semmiképpen. Csak egy valóságos konfliktus van közöttünk. Egy ontológiai konfliktus, amely arról szól, hogy a mozi és a soá mit kezdhet egymással. Vagy hogy mit nem tehetnek egymással. Ez számomra komoly kérdés, és a *Schindler listájáról* nem változtattam meg a véleményemet.” Steven Spielberg nagyon szimpatikus volt, és Cannes-ban megnézte magának a *Le dernier des injustes*-t. Utána hét levelet is írt nekem. És ma már igazat ad nekem a *Schindler listája* kapcsán megfogalmazott ellenvetésekben.

Önnek ez megkönnyebbülést okozott?

Nem arról van szó, hogy azt szeretném, hogy igazam legyen. Valami olyasmiről van szó, amiről nem lehet egyezkedni. Én szeretem Spielberget. Mondtam neki, hogy végül is nagyon hasonlítunk egymásra. Két szorongó zsidó. Az egyik kivonja magát az egészből azzal, hogy nála mindig van egy happy end. Nálam meg mindennek rossz vége van. Végül mindig ott áll a halál. De egyébként egyformák vagyunk. Két gyáva zsidó nyúl, aki filmeket készít.

Németből fordította: Weiss János